

<https://doi.org/10.62837/2026.4.116>

GÜLARƏ HÜSEYN qızı MƏMMƏDOVA
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ
İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASI KAFEDRASI
Rəşid Behbudov 134,
Email: m.gulare1965@gmail.com
Baş müəllim

CÜMLƏDƏ QRAMMATİK ƏLAQƏLƏRİN ƏHƏMİYYƏTİ

Xülasə:

Məqalədə cümlə daxilində qrammatik əlaqələrin formalaşması yolları araşdırılır.

Məqalədə müasir dövrdə dilçilik sahəsində baş verən dəyişikliklər və inkişaf, xüsusilə də nitq aktının strukturuna dair tədqiqatlar, qrammatik əlaqə və onun daşıyıcı vasitələri məsələsini müzakirə edilir.

İngilis dilində cümlələrarası qrammatik əlaqə, nitq mətninin bütövlüyünü təmin edən əsas vasitələrdən biridir və bu sahədə aparılan araşdırmalar dilin həm yazılı, həm də şifahi formalarının effektivliyini artırmağa yönəlmişdir. Mövzunun aktuallığı, bir tərəfdən, bu vasitələrin nəzəri əsaslarının müəyyənləşdirilməsi ilə, digər tərəfdən isə onların praktik kommunikasiya prosesindəki rolunun dərk olunması ilə bağlıdır.

Məqalədə yazılır ki, ingilis dilinin qrammatikası cümlələrdə sözlərin əmələ gəlməsini və düzülməsini tənzimləyən mürəkkəb qaydalar və strukturlar sistemidir. Bu qaydaları anlamaq və tətbiq etmək yazılı və şifahi ingilis dilində aydın və effektiv ünsiyyət üçün vacibdir. Bundan əlavə, ingilis dilinin qrammatikasını öyrənmək fərdlərə dil bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və ingilis dilində ümumi biliklərini artırmağa kömək edir. Qrammatika bilikləri fərdlərə anlaşılmaqlıqların və çəşqınlığın qarşısını alaraq, özlərini daha dəqiq və səlis ifadə etməyə, yazılı mətnlərin mənasını daha effektiv təhlil və şərh etməyə imkan verir.

Müasir ingilis dili yazılı mətnlərində qrammatik uyğunluq yaratmağa kömək edən müxtəlif qrammatik vasitələr mövcuddur. Bu vasitələr cümlənin müxtəlif hissələri arasında və ya müxtəlif cümlələr arasında əlaqə yaratmağa kömək edir və məlumatın rəvan axınını təmin edir və ümumi qavrayışı təmin edir.

Açar sözlər: *cümlə, əlaqə, qrammatika, əhəmiyyət, nitq hissələri*

Müasir ingilis dilində ifadələr, mənanın yaranmasında və ünsiyyətə ifadə əlavə etməkdə əsas rol oynayır. İfadə, cümlə daxilində tək bir vahid kimi funksionanı yerinə yetirən, mübtədə-xəbər birləşməsi olmayan sözlər qrupudur. Effektiv şəkildə istifadə edildikdə, ifadələr incəlik əlavə edər, detalları dəqiqləşdirər və ifadənin ümumi aydınlığını artırmağa kömək edir. Onlar isimi ifadələri, feili ifadələri, sifət ifadələri

və zərf ifadələri daxil olmaqla müxtəlif növlərə ayrılır, hər biri özünəməxsus funksiyaları yerinə yetirir və cümlələrin qrammatik quruluşuna töhfə verir.

İfadənin ümumi izahı ilə bağlı müxtəlif təriflər mövcuddurki, bu təriflər ifadənin nə demək olduğunu aydın izah edir:

1. İfadə bir fikri ifadə edən, lakin adətən tam bir cümlə yaratmayan iki və daha çox sözlərdən ibarət söz qrupudur.

2. İfadə mübtədə və xəbəri olmayan sözlər qrupuna aid qrammatik termindir.

3. Frazada tez-tez istifadə olunan qısa, yığcam ifadə vasitəsidir.

4. Frazada adətən bir cümlənin komponentini təşkil edən, konseptual bir vahid olaraq bir arada duran kiçik söz qrupunu da ifadə edə bilər.

Sintaksis qaydalarının əksəriyyəti fərdi sözlərə deyil, daha böyük tərkib hissələrinə aiddir. Tərkibin ölçüsündə heç bir məhdudiyət yoxdur, çünki bir və ya iki sözdən yüzlərlə sözə qədər ola bilər [1, s. 26].

İfadə cümlənin başı (head) adlanan tək əsas sözdən və baş (head) haqqında qrammatik məlumat verən və ya dəyişdirən başqa sözlərdən ibarətdir. İfadədəki bu digər sözlər ifadənin atributları adlanır. Qeyri-rəsmi olaraq deyə bilərik ki, baş söz ifadənin əsas ideyasıdır.

İfadənin bir çox müxtəlif növləri vardır və bunlara *ismi birləşmə*, *feili birləşmə*, *zərflə birləşməsi*, *feili sifət birləşməsi*, *məsdər birləşməsi*, *sözönlü birləşmə*, *mütləq söz birləşməsi*, *appozisiya birləşməsi*, *gerund birləşməsi* daxildir.

Digər mənbədə ifadənin növləri əsas və marjinal kateqoriyalar olaraq 2 qrupa bölünmüşdür. Əsas qrupda ismi birləşmə, feili birləşmə, zərf birləşməsi, sifət birləşməsi və 5ci kateqoriya olaraq sözönlü birləşmələrə bölünmüşdür. Marjinal kateqoriya olaraq isə genitive (genitiv) və numeral (rəqəm) ifadələr olaraq bölünmüşdür [2, s.95]. İfadə növləri həm daxili fraza quruluşuna, həm də sintaktik rollarına, yəni daha böyük strukturlara münasibətinə görə fərqlənir. Sintaktik rollar ifadələrin təsiri üçün həlledici rol oynayır.

İfadənin növləri, yalnız daxili fraza quruluşuna görə deyil, həm də sintaktik rollarına görə də fərqlənir. Sintaktik rollar, ifadələrin mənasını başa düşmək üçün vacibdir. Məsələn, “*She gave him a book*” (*O (qız) ona kitab verdi.*) və “*He received a book from her*” (*O (oğlan) ondan kitab aldı.*) cümlələrində “*book*” (*kitab*) sözü həm mübtədə, həm də tamamlıq rolunu oynayır, lakin kontekstə görə fərqli mənalar daşıyır. Burada, “*gave*” (*verdi*) və “*received*” (*qəbul etdi*) feilləri, isim birləşmələrinin sintaktik funksiyalarını müəyyən edir. Görünür ki, bir ifadə tipi müxtəlif sintaktik rollarda istifadə oluna bilər, beləliklə, isim birləşmələri bu cəhətdən çox yönlüdür. Qeyd etmək lazımdır ki, bir ifadə tipi xarakterik olaraq bir sıra müxtəlif sintaktik rollara malikdir. Bu baxımdan isim birləşmələr xüsusilə çevikdir [3, s. 11].

İsmi birləşmə, bir isim və ya əvəzlilikdən ibarət olan, başlıq (head) adlandırılan bir konstruksiya, eləcə də onun əvvəlində və ya sonunda olan asılı sözlər (dependent

words) ilə birlikdədir. Bu asılı sözlər başlıq haqqında əlavə, spesifik məlumat təqdim edir. İsmi birləşmələrin nümunələr bu konstruktsiya əsasında formalaşır:

Dependent Word(s) – Head–Dependent Word(s)- (the longest) river (in the world)

İsmi birləşmələr aşağıdakı elementləri də əhatə edə bilər [4, s.83]:

Determiners (təyin edicilər): *“Those cars are very fast.” (Bu maşınlar çox sürətlidir.)*

Quantifiers (kəmiyyət ifadələri): *“I have many cars.” (Çoxlu maşınım var.)*

Numbers (rəqəmlər): *“He owns three cars.” (Onun 3 maşını var.)*

Adjectives (sifətlər): *“I love old cars.” (Mən köhnə maşınları xoşlayıram.)*

İsmi birləşmələrin önündə görünən komponentlər (premodifikatorlar) adlanır. Bu premodifikatorların sırası vacibdir və aşağıdakı ardıcılığı izləyir:

- *Determiners and Quantifiers > Numbers > Adjectives + Nouns (təyin edicilər və kəmiyyət ifadələri) > rəqəmlər > sifətlər + isimlər*

Apozitiv ifadələr (appositive phrases) isim haqqında daha çox məlumat verən ifadələrdir. Cümlədəki ismin adını dəyişdirib, yəni yenidən adlandırır təsvir edirlər. Adətən təsvir etdiyi isimdən dərhal sonra gəlir. Başqa sözlə ifadə etsək, bir müsbət ifadəni ehtiva edən sözlər qrupu isim haqqında əlavə məlumat verir [5, s.437]. Məsələn:

- *“Santiago, “an experienced fisherman”, had not caught a fish in eighty-four days.”* Burada “an experienced fisherman” apozitiv ifadəsi “Santiago” sözü ilə yenidən adlandırılır. *(Təcrübəli balıqçı Santyaqo səksən dörd gündür ki, heç bir balıq tutmamışdı.)*

- *“Manolin, “the young apprentice”, admired Santiago's determination.”* Burada “the young apprentice” apozitiv ifadəsi “Manolin” sözü ilə yenidən adlandırılır. *(Gənc şagird Manolin Santyaqonun qətiyyətinə heyran idi.)*

Mütləq ifadələr (absolute phrases) bütün cümləni modifikasiya edən adətən isimdən sonra feili sifət və ya feili sifətli söz birləşməsindən ibarətdir. Özündən əvvəl və vergüllə işarələnən mütləq ifadələr cümlənin əvvəlində və ya sonunda görünə bilər. Məsələn:

- *“The storm raging outside, we decided to stay indoors and play games.”* *(Fırtına çöldə şiddətlə baş verdiyindən, biz içərdə qalıb oyunlar oynamağa qərar verdik.)*

Mütləq ifadələr (Absolute phrase): *“The storm raging outside”*

İsim(noun): *The storm*

Feili sifət (participle): *raging*

Feili birləşmə birbaşa (direct) və ya dolaylı obyekt (indirect object) ola bilən həm feili, həm də ondan asılı olanları ehtiva edən bir cümlə parçasıdır. Feillər qaçmaq (to run), tullanmaq (to hop), düşünmək (to think), yazmaq (to write) kimi hərəkətləri bildirən sözlərdir. Onlar feilin mövzusu ilə bu mövzuya aid təfərrüatlar

arasında əlaqə qurur, adətən təsviri məlumat verir. Aktiv feillər yerinə yetirilə bilən hərəkətləri təsvir edir, bağlayıcı feillər isə vəziyyətləri və ya şərtləri təsvir edir.

Aktiv feil (active verb) : *“She enjoys the concert.”* (*O (qız) konsertdən zövq alır.*) Bağlayıcı feil (linking verb): *“The soup tastes delicious.”* (Şorba dadlıdır.)

Feili birləşmələr feili tamamlayıcı (complement), obyekt (object) və ya zərflə (adverb) birlikdə birləşdirərək feilin anlayışını genişləndirir. Məsələn cümlədə *“He is studying diligently for the exam,”* (*O(oğlan) imtahan üçün diqqətlə hazırlaşır.*) feil (studying) and onun tamamlayıcısı (complement) (for the exam) feili birləşməyə daxildir [6, s, 90].

Verbal ifadələr (verbal phrases) cümlədə tipik feil funksiyasını yerinə yetirməyən feillərin unikal formalarıdır. Bu əvəzinə onlar sifət, isim və ya zərf funksiyasını yerinə yetirə bilirlər. Bu ifadələrə obyekt və ya dəyişdirici kimi əlavə sözlər daxil olduqda, verbal ifadələr əmələ gətirir. Verbal ifadələr cümlələrə daha mürəkkəblik və daha detallıq qatır. Verbal ifadələrin üç əsas kateqoriyası var [7, s.347].

1. Participle phrase (feili sifətli birləşmə) – Bu ifadələr həmişə sifət kimi fəaliyyət göstərir. Tez-tez modifikasiya olunan isim və ya əvəzlikdən dərhal sonra görünür.

2. Participle phrase (feili sifətli birləşmə) iki növü var:

a) Present Participle phrase (feili sifətli birləşmə) “-ing” ilə bitən birləşmələrdir.

b) Past Participle phrase (feili sifətli birləşmə) adətən “-ed” ilə bitir və ya qaydasız feil formalarına malikdir. Məsələn:

“The fishing boat rocked gently on the waves.” (*Balıq tutan qayıq dalğalarda yavaşca sallanırdı.*)

“The old man, worn from his struggles, continued to fight.” (*Mübarizələrindən yorulmuş yaşlı adam döyüşməyə davam etdi.*)

Gerund ifadələri isim kimi işlənən feillərin “-ing” formaları olan gerundlardan əmələ gəlir. Cümlə daxilində müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir, çox vaxt sözünün mübtədası, müəyyən tamamlıq və ya qeyri-müəyyən tamamlıq kimi çıxış edirlər. Məsələn:

-“Dreaming of the sea kept him hopeful.” (*Dənizi xəyal etmək onu ümidləndirdi.*)

Məsdər ifadələri “to” ilə başlayır və ardınca feilin əsas forması gəlir. Onlar bir cümlədə isim, sifət və ya zərf kimi fəaliyyət göstərə bilər. İsim kimi işləyərkən məsdər ifadəsi cümlədə demək olar ki, hər hansı isim yerində, adətən mübtəda və ya müəyyən tamamlıq kimi işləyə bilər. Məsələn:

-“To fight against adversity is his nature.” (*Çətinliklə mübarizə aparmaq onun təbiətidir.*)

Verbal ifadələr və onların növlərini başa düşmək aydın yazmaq və danışmaq üçün vacibdir. Gerund ifadələrinin və məsdər ifadələrinin necə fəaliyyət göstərdiyini tanımaqla daha müxtəlif və maraqlı cümlələr yarada bilərsiniz.

Zərf birləşmələri, zərflər baş söz olaraq qəbul edilən və bəzən tək sözlər, ifadələr və ya cümlələr şəklində modifikatorlarla müşayiət edilən strukturlardır. Zərf birləşmələrinin baş (head) sözü aşağıdakı nümunələrdə vurğulanıb: *“hardly ever”* (nadir hallarda), *“quite melodiously”* (olduqca melodik) və digər misallar. Zərf birləşmələrinin əsas rolunun dərəcə ifadə etmək olduğunu nəzərə alaraq, sifətli birləşmələr ilə struktur baxımından oxşarlıq nümayiş etdirir.

Zərf birləşmələr, feil, zərf və ya sifəti modifikasiya edərək zərf kimi fəaliyyət göstərir. Nümunələr arasında *“around the block”* (*“harada?”* təsvir edir), *“after the meal”* (*“nə vaxt?”* təsvir edir) və *“in silence”* (*“necə?”* təsvir edir) birləşmələri vardır.

Sue Moody *“Better English Grammar”* kitabında qeyd edir ki, *“Zərf birləşmələri (adverb phrase) zərflər ifadələrdə (adverbial phrase) adlanır, əsas sözün zərf olduğu və cümlədə zərf kimi fəaliyyət göstərən əlaqəli sözlər qrupudur.”* Bu yanaşmaya müxtəlif mənbələrdə rast gəlmək olar. Zərf birləşmələri (adverb phrase) və zərflər ifadələr (adverbial phrase) bu terminlər tez-tez bir-birini əvəz etsə də, bu terminlər arasında əsas fərqlər var [5, s.63].

Zərf birləşmələri (adverb phrase) zərf və onun hissələri modifikatorlarından ibarət olan bir frazadır. Bu birləşmə, feil, zərf və ya sifəti daha dəqiq şəkildə təsvir etmək üçün istifadə olunur. Konkret olaraq başlıqda zərf olan və dəyişdiriciləri ehtiva edə bilən ifadəyə aiddir. Məsələn, *“very carefully”* (çox diqqətlə)- necə? sualını təsvir edir), *“to understand better”* (daha yaxşı başa düşmək)- nə üçün? sualını təsvir edir) və sair.

Zərflər ifadələr (adverbial phrase) cümlədə zərf funksiyasını yerinə yetirən sözlər qrupudur. O, feilləri, sifətləri və ya digər zərfləri dəyişdirir və hərəkətin necə, nə vaxt, harada və ya niyə baş verdiyi haqqında məlumat verir. Məsələn *“around the block”* (blokun ətrafında)- hara? sualını modifikasiya edir, *“after the meal”* (yeməkdən sonra)- nə zaman? sualını modifikasiya edir) [7, s. 12].

Ümumi olaraq əsas fərqlərə nəzər yetirsək zərflər ifadələr (adverbial phrases) daha uzun ola bilər və sözlü birləşmələrini ehtiva edə bilər. Zərf birləşmələri (adverb phrase) isə adətən daha qısa olur və bir zərf ətrafında cəmlənir. İfadənin hər iki növü feil, sifət və ya zərfləri dəyişdirir, lakin zərflər ifadələri (adverbial phrase) daha mürəkkəb məlumat verə bilər. Hər iki növ ifadə kontekstini dəyişdirməyə və təmin etməyə xidmət edir, lakin zərflər ifadələr əhatə dairəsinə görə daha genişdir, zərf ifadələri isə daha yığcam olur.

Xülasə, bütün zərf birləşmələri (adverb phrase) zərflər söz birləşmələri (adverbial phrase) sayıla bilər, zərflər ifadələrinin heç də hamısı zərf birləşmələri deyil.

Sözlü birləşmələr sözlü və isimi ehtiva edən sözlər qrupudur. Sözlü birləşmə ya sifət, ya da zərf kimi fəaliyyət göstərir. Məsələn, *“to town”*, *“under the*

stairs” və sair. Sözlünlü birləşmələr bir sözü və tamamlayıcıdan, adətən isim birləşmədən ibarətdir. Tamamlayıcı ifadə ilə ətraf strukturlar arasındakı əlaqəni göstərir.

ƏDƏBİYYAT

- 1) Kirkpatrick, B. “Webster's Word Power Better English Grammar: Improve your written and spoken English”. Geddes and Grosset, 2014, 384 p.
- 2) Huddleston, R., & Pullum, G. K. “A Student's Introduction to English Grammar.” - Cambridge: Cambridge University Press, - 2005, 312 p.
- 3) Huddleston, R., & Pullum, G. K. “The Cambridge Grammar of the English Language.” Cambridge University Press. 2002, 1842 p.
- 4) Ladd, D. R. Intonational Phonology (2nd ed.). Cambridge University Press. 2008, 380 p.
- 5) Levis, J. M. Intelligibility, Oral Communication, and the Teaching of Pronunciation. Cambridge: Cambridge University Press. 2018, 310 p.
- 6) McCarthy, Michael. “Discourse Analysis for Language Teachers.” 2001, 30 p.
- 7) Pullum, Geoffrey K., and Barbara C. Lust. “The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology”. 2002, 308 p.

Mammadova G.

THE IMPORTANCE OF GRAMMATICAL RELATIONS IN A SENTENCE

Summary

The article examines the ways in which grammatical relations are formed within a sentence.

The article discusses the changes and developments in the field of linguistics in modern times, in particular, studies on the structure of the speech act, the issue of grammatical relations and their means of transmission.

Intersentential grammatical relations in English are one of the main means of ensuring the integrity of the speech text, and research in this area is aimed at increasing the effectiveness of both written and oral forms of the language. The relevance of the topic is, on the one hand, associated with the determination of the theoretical foundations of these means, and on the other hand, with the understanding of their role in the process of practical communication.

The article states that English grammar is a complex system of rules and structures that regulate the formation and arrangement of words in sentences. Understanding and applying these rules is essential for clear and effective communication in written and oral English. In addition, studying English grammar helps individuals develop language skills and increase their general knowledge of the English language. Grammar knowledge enables individuals to express themselves more clearly and fluently, avoiding misunderstandings and confusion, and to analyze and interpret the meaning of written texts more effectively.

Modern English uses a variety of grammatical devices that help create grammatical coherence in written texts. These devices help to create connections between different parts of a sentence or between different sentences, and ensure the smooth flow of information and overall comprehension.

Key words: *sentence, connection, grammar, meaning, parts of speech*

Мамедова Г.

ВАЖНОСТЬ ГРАММАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПРЕДЛОЖЕНИИ

Резюме

В статье рассматриваются способы формирования грамматических отношений внутри предложения.

В статье обсуждаются изменения и развитие в области лингвистики в современную эпоху, в частности, исследования структуры речевого акта, вопрос грамматических отношений и средств их передачи.

Межпредложенческие грамматические отношения в английском языке являются одним из основных средств обеспечения целостности речевого текста, и исследования в этой области направлены на повышение эффективности как письменной, так и устной форм языка. Актуальность темы связана, с одной стороны, с определением теоретических основ этих средств, а с другой — с пониманием их роли в процессе практической коммуникации.

В статье утверждается, что английская грамматика представляет собой сложную систему правил и структур, регулирующих образование и расположение слов в предложениях. Понимание и применение этих правил имеет важное значение для ясной и эффективной коммуникации в письменной и устной форме на английском языке. Кроме того, изучение английской грамматики помогает людям развивать языковые навыки и расширять свои общие знания английского языка. Знание грамматики позволяет людям выражать свои мысли более ясно и бегло, избегая недоразумений и путаницы, а также более эффективно анализировать и интерпретировать смысл письменных текстов. Современный английский язык использует множество грамматических средств, которые помогают создать грамматическую связность в письменных текстах. Эти средства помогают устанавливать связи между различными частями предложения или между разными предложениями и обеспечивают плавный поток информации и общее понимание.

Ключевые слова: *предложение, связь, грамматика, значение, части речи*

Rəyçi: Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Günay Aqil qızı Məmmədova